

УДК 343.985

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ
БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ**

**TACTICAL FEATURES OF SEPARATE INVESTIGATOR ACTIONS DURING
THE INVESTIGATION OF CRIMES INVOLVING THE USE
OF BUDGET FUNDS IN AGRICULTURE**

Кікінчук В.В.,
ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

Висвітлено значення та місце окремих слідчих дій в методиці розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. Розкрито особливості провадження огляду документів, обшуку та допиту свідків у кримінальному провадженні даної категорії. Зазначено найбільш ефективні тактичні прийоми кожної слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: тактика, огляд, вивчення документів, обшук, допит, тактичний прийом.

Освещены значение и место отдельных следственных действий в методике расследования преступлений, связанных с использованием бюджетных средств в агропромышленном комплексе. Раскрыты особенности производства осмотра документов, обыска и допроса свидетелей в уголовном производстве данной категории. Отмечены наиболее эффективные тактические приемы каждого следственного (розыскного) действия.

Ключевые слова: тактика, осмотр, изучение документов, обыск, допрос, тактический прием.

Listed the meaning and place of separate investigator actions into the method of investigating crimes involving the use of budget funds in agriculture. Features of document review, search and examination of witnesses in criminal proceedings in this category are revealed. These are the best tactics for each investigator (detective) action.

Key words: tactics, review, examination of documents, search, interrogation tactic.

Постановка проблеми. Злочин як негативне явище, представляє собою об'єктивне відображення кількісних та якісних змін в навколишньому середовищі, які суперечать елементарним принципам моралі й переступають межі ратифікованих правил поведінки в суспільстві. Будь-які кримінальні правопорушення, зокрема ті, які вчиняються в аграрному секторі економіки України, є унікальними за своєю сутнісною природою протиправної поведінки окремого (-их) індивіда (-ів) соціуму.

Запорукою ефективного розслідування злочинної діяльності в сфері використання бюджетних коштів

в агропромисловому комплексі (далі – АПК) є застосування практично-обґрунтованих тактичних рекомендацій щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, виокремлення яких і обумовлює завдання даної статті.

Стан дослідження. Окремі питання щодо особливостей підготовки та проведення слідчих дій під час досудового розслідування злочинів у бюджетній сфері розглядали такі учені-криміналісти, як В. І. Василичук, А. Ф. Волобуєв, Г. А. Матусовський, Р. Л. Степанюк, С. С. Чернявський та інші [1-5]. Проте,

незважаючи на значний внесок науковців в інформаційне наповнення криміналістичної теорії та слідчої практики, залишається ряд невирішених питань у вказаному напрямку саме щодо протиправних діянь у сфері функціонування АПК у зв'язку із розпорядженням бюджетними коштами. Зазначені обставини визначають актуальність цієї наукової роботи.

Виклад основних положень. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень даної категорії вказує на те, що найбільш розповсюдженими, а відтак і дієвими слідчими (розшуковими) діями в процесі розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК виступають огляд документів, обшук та допит свідків.

Огляд документів. Громадяни-підприємці, службові та матеріально-відповідальні особи агропідприємств (закладів, установ, організацій) державної чи приватної форм власності в сфері використання бюджетних коштів наділені повноваженнями оперативного керування вказаними суб'єктами господарської діяльності, що проявляються в прийнятті відповідних правомочних рішень та зосереджені в предметній формі – документальній. Саме документ являється основним носієм фактичних відомостей про механізм злочинної діяльності у вказаній сфері людської діяльності, є відображенням алгоритму дій зловмисника (-ів), виступає доказовою базою в кримінальному провадженні даної категорії тощо. Звідси слідує, що основним і першочерговим тактичним завданням під час досудового розслідування бюджетних злочинів в сфері АПК є вжиття невідкладних заходів, що спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення та збереження їх матеріальних слідів у вигляді документів.

У кримінальних провадженнях даної категорії в якості джерел доказів виступають наступні групи документів: 1) документи щодо державної реєстрації та діяльності суб'єктів господарювання; 2) документи щодо діяльності державних установ (закладів, організацій) сфери управління органу державної виконавчої влади – Міністерства аграрної політики та продовольства України; 3) документи, що визначають статус та компетенцію зловмисника; 4) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; 5) документи, що подаються агропідприємствами до установ сфери управління органу державної виконавчої влади з метою отримання фінансової підтримки за рахунок бюджетних коштів.

Зазначимо, що в разі провадження відповідної слідчої (розшукової) дії, слідчий повинен негайно оглянути вилучені документи, опечатати їх належним чином із завіренням підписами всіх осіб, які брали участь в проведенні огляду, обшуку. Однак, трапляються випадки, коли із-за значного обсягу документів останньому не вдається провести їх огляд, у зв'язку з чим вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування (ч. 7 ст. 236, ч. 5 ст. 237 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України). Потрібно пам'ятати про те, що в більшості випадків огляд документів, який здійсню-

ється безпосередньо під час проведення вищевказаних слідчих (розшукових) дій, несе виключно засвідчувальний характер (тип документу, його назва, формат, кількість тощо).

За наведених обставин ми вважаємо, що доцільніше проводити остаточний детальний огляд вилучених документів саме окремою процесуальною дією в службовому приміщенні ОВС. Це зумовлено низкою об'єктивних факторів:

1) необхідністю слідчому органу досудового розслідування одночасно здійснювати нагляд за діями осіб, які беруть участь в огляді, обшуку та виконанням ними своїх обов'язків;

2) вирішенням питань щодо залучення спеціалістів необхідної сфери знань;

3) контролем за пропускним режимом, що полягає в забороні будь-якій особі залишати місце огляду, обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають їх проведенню (ч. 3 ст. 236, ч. 6 ст. 237 КПК України) і навпаки;

4) розподілом функцій між особами-учасниками слідчої (розшукової) дії;

5) вжиттям заходів щодо збереження документів, які мають значення для кримінального провадження;

6) визначенням меж (кордонів) проведення огляду;

7) обранням методів його проведення і т. п.

Таким чином, це допоможе слідчому спрямувати свою інтелектуальну діяльність в одному напрямку, що полягатиме в проведенні окремого огляду документів й, зокрема, буде зводитись до їх вивчення. Дані дії уповноваженої особи спрямовані на застосування логічних прийомів під час безпосереднього візуального сприймання нею документів, які містять відомості про злочинні операції та прийоми, спрямовані на готування, безпосереднього вчинення та приховування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК. Вони можуть як передувати, так і співпадати з моментом проведення огляду документів, їм притаманний продовжуваний характер, що передбачає повернення до вказаної форми слідчої діяльності в будь-який момент кримінального провадження.

За своєю юридичною природою, вивчення документів характеризується дещо ширшим спектром дій слідчого органу досудового розслідування, аніж їх огляд та обумовлює відсутність чітких меж переходу першого в останнє, і навпаки. Поширеного застосування набуває порівняльний метод, який полягає в зіставленні даних, що отримані в ході проведення слідчого огляду та зафіксовані належним чином в процесуальній формі з даними, що містяться у вилучених документах як доказ факту, що встановлюється в ході здійснення кримінального провадження.

Окрім цього, слідчий органу досудового розслідування в межах інтелектуальної діяльності, спрямованої на вивчення й дослідження вилучених документів, розподіляє їх у залежності від значення для доказування обставин злочину. Для вирішення такого роду завдання, слідчий повинен:

а) вивчити нормативно-правові, підзаконні акти, що регламентують діяльність сільськогосподарських

підприємств, спеціалізованих бюджетних установ й закладів Міністерства аграрної політики та продовольства України, визначають порядок реалізації державних цільових програм та отримання фінансової підтримки в сфері функціонування АПК тощо;

б) встановити в чому саме полягає порушення чинного законодавства, беручи за основу наявні в матеріалах досудового розслідування фактичні дані про подію злочину (комплексу злочинів);

в) вирішити питання про збереження інформації шляхом застосування технічних засобів фото-, відеофіксації;

г) звернутися до спеціалістів необхідної сфери знань з метою отримання консультації щодо особливостей проведення огляду документів певної групи (фінансової звітності, бухгалтерського обліку, банківських операцій з грошовими коштами суб'єкту господарської діяльності та інших), а в разі необхідності вжити заходів щодо їх залучення до зазначеної процесуальної дії.

Обшук. Щодо ж тактики обшуку в ході розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК, слід зазначити, що дана слідча дія відзначається примусовим характером. Це пов'язано з формою її практичної реалізації, що постає перед особою, яка займає службове приміщення суб'єкту господарювання або є фактичним власником житла у вигляді обумовлено-злагоджених та законно-обґрунтованих актів поведінки уповноважених осіб, що направлені на відшукування документів та речей, які мають значення для кримінального провадження зазначеної категорії та знаходяться в місцях, що не передбачають вільний доступ сторонніх. Тобто обшук представляє собою захід процесуального примусу.

Необхідно керуватися принципом розумних строків, що полягає в мінімізації затрат часу з моменту відкриття кримінального провадження до моменту реалізації обшуку (серії обшуків) з метою виявлення, фіксації та вилучення матеріальних слідів злочинів даного виду. Якщо мова йде про підготовку матеріалів для проведення декількох обшуків, що безумовно характеризуються комплексним характером – ідентичні за формою та спільні за змістом процесуальної дії, що направлені на вирішення однорідних завдань, начальник органу досудового розслідування вирішує питання про створення мобільних груп з числа оперативних працівників ОВС, яким слідчий в порядку ст. 40 КПК України доручає проведення обшуків за різними юридичними адресами. При цьому, в процесуальному рішенні зазначаються фактичні дані, які є підставою для надання доручення щодо проведення слідчих (розшукових) дій, а саме: доцільність в одночасній реалізації; значна кількість об'єктів, які необхідно обшукати; розташування суб'єктів, що перебувають у правових відносинах з даним сільськогосподарським підприємством тощо.

Якщо мова йде про серію обшуків, їх проведення потрібно спланувати таким чином, щоб момент початку співпадав у часі. Це обумовлено можливістю протидії органам досудового розслідування зі сторони зацікавлених осіб, що проявляється у при-

ховуванні свого відношення до злочинної технології збагачення за рахунок бюджетних коштів разом з працівниками обшукуваного суб'єкта господарської діяльності. Даного роду цілеспрямовані акти поведінки ймовірних учасників прийомів та операцій, спрямованих на підготовку, вчинення та (або) приховування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК, можуть завдати значної шкоди процесу їх досудового розслідування та призвести до переміщення у просторі частини документів, перелік яких зазначений у відповідній ухвалі про обшук, внесення до них змін, знищення тощо.

Далі, потрібно враховувати робочий фактор, який полягає в обранні найбільш оптимального просторово-часового відрізка для реалізації вказаного виду процесуальних дій, щоб звести до мінімуму можливість завдання шкоди виробничій діяльності підприємств, закладів, установ, організацій в сфері функціонування АПК. Як правило, обшук (серія обшуків) проводиться на початку або ж навпаки – наприкінці робочого дня.

Безпосередньо перед проведенням обшуку, слідчий органу досудового розслідування ознайомлює представника агрофірми, що займає приміщення чи власника житла, іншого володіння з ухвалою про дозвіл на проведення обшуку й залишає уповноваженій особі копію вказаного процесуального рішення. Окрім цього, чинне законодавство в частині порядку здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, передбачає можливість втілення наведеного заходу процесуального примусу за відсутності вказаних осіб, що зумовлює необхідність в залишенні копії ухвали на видному місці обшукуваного житла, іншого володіння (господарські об'єкти – складські приміщення, елеватори; службові приміщення – робочі місця, лабораторії і т. п.) та забезпеченні схоронності майна відповідних суб'єктів господарювання, фізичних осіб.

На початку обшуку слідчий на місці розподіляє функції між учасниками обшуку, що супроводжується наступними діями: 1) закріплює особу (-іб) з числа оперативних працівників, які спостерігатимуть за пропускним режимом (без відома й відповідного розпорядження уповноваженої особи забороняється впускати сторонніх на територію обшукуваного об'єкту і навпаки – випускати заздалегідь проінформованих осіб про мету проведення вказаної процесуальної дії); 2) особисто роз'яснює права та обов'язки осіб, що залучаються до проведення обшуку з метою їх підготовки, в разі потреби, до самостійної діяльності (за умов проведення обшуку великої кількості приміщень, що передбачає широкий спектр дій на протязі тривалого проміжку часу); 3) з метою встановлення ймовірних місць знаходження речей, документів, відповідно до переліку в ухвалі, самостійно або за участю спеціаліста оглядає територію обшукуваного об'єкта; 4) за необхідності, у формі усної вказівки забороняє всім присутнім здійснювати дзвінки за допомогою радіоелектронних та провідних засобів зв'язку (стаціонарні телефони, пристрої мобільного зв'язку, радіотелефони, кишенькові портативні комп'ютери, планшети

тощо) з метою уникнення розповсюдження інформації про запланований (-і) обшук (-и); 5) визначає осіб, які прийматимуть безпосередню участь в відшуванні речей, документів, що мають значення для кримінального провадження; 6) доводить до відома осіб-учасників про те, що обшук буде супроводжуватися застосуванням технічних засобів фото-, відеофіксації, а також роз'яснює порядок та умови їх використання; 7) за умови обшукування господарських об'єктів сільгоспідприємств, державних установ, організацій, реалізується їх паралельне обстеження, а в разі обшуку службових приміщень – слідчий ділить безпосередніх учасників на дві робочі групи з метою результативності проведення зустрічного обстеження завантаженого об'єктами матеріального світу простору.

У разі повного або часткового відшукування зазначених в ухвалі слідчого судді речей, документів, слідчий органу досудового розслідування в присутності всіх учасників вказаної процесуальної дії (в т. ч. понятих) проводить їх зовнішній огляд із зазначенням індивідуальних ознак, після чого вони тимчасово опечатуються з обов'язковим відображенням особистих підписів останніх й піддаються заходам збереження до проведення їх остаточного детального огляду з подальшим опечатуванням. Як результат слідчої (розшукової) дії вказаного виду, перший складає відповідний процесуальний документ – протокол, в якому обов'язково зазначаються пропозиції, зауваження, якщо такі надійшли від учасників, присутніх обшуку та один примірник якого вручається особі, яка займає обшукуваний об'єкт.

Допит. Під час провадження злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агрокомплексі, слідчим в якості свідків можуть бути допитані наступні категорії осіб: 1) працівники банківських установ; 2) працівники державних установ (закладів, організацій) сфери управління органу державної виконавчої влади (Українського державного фонду підтримки фермерських господарств і його регіональних відділень, Головних управлінь (управлінь) агропромислового розвитку обласних (районних) державних адміністрацій та інших); 3) керівники сільгоспідприємств; 4) їх секретарі та помічники; 5) головні бухгалтери та інші працівники фінвідділів (відділень) сільськогосподарських підприємств; 6) працівники науково-дослідних установ та навчальних закладів; 7) працівники підрядних фірм з будівництва, реконструкції споруд та приміщень; 8) інші особи (родичі або друзі правопорушника).

Разом з тим часто знаходять своє відображення ситуації у вигляді добросовісної помилки свідка. Це зумовлено великою кількістю корисної нематеріалізованої інформації, яку свідку необхідно викласти в систематизованому порядку та яка стосується різних аспектів трудової діяльності колег, окремих громадян-підприємців, працівників підрядних суб'єктів господарської діяльності в агросфері, банківських установ, контролюючих органів та інших.

За вказаних обставин, слідчому потрібно використовувати наступну систему тактичних прийомів чи окрему її складову частину: 1) надання можливості

особі, яка допитується в якості свідка, користуватися власними нотатками та записами, що стосуються обчислювальних процесів та вміщують значний об'єм даних щодо окремих епізодів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, оподаткування, пільгового кредитування, фінансової допомоги на конкурсних засадах тощо; 2) зіставлення та постановка нагадуючих запитань (слід пам'ятати про відмінність даного роду запитань від питань, що підштовхують об'єкта допиту до очікуваної відповіді); 3) постановка запитань в хронологічному порядку за відношенням до обставин, які мають значення для кримінального провадження; 4) постановка питань в систематичному порядку за відношенням до розслідуваних епізодів, кожен з яких вміщує окремі факти злочинних діянь особи злочинця; 5) відтягування моменту переходу до процесуальної фіксації показань свідка в письмовій формі з можливістю їх повторного викладу у вигляді вільної розповіді (усній формі) без застосування психологічного тиску й часових рамок; 6) надання можливості ознайомлення з речовими та (або) документальними доказами (даній системі передують підготовчі дії з формування робочих дек, які вміщують всю необхідну документацію в прунеровану вигляді); 7) створення сприятливого психологічного клімату для актуалізації забутих фактів, деталей технології злочинної діяльності і т. п.

Наступна ситуація проявляється в наданні свідком стороні обвинувачення заздалегідь неправдивих показань, при якій виникає необхідність в застосуванні системи тактичних прийомів у такому вигляді: 1) деталізація показань із застосуванням контрольних й зіставляючих запитань; 2) пред'явлення для ознайомлення речових та документальних доказів фактів, що встановлюються під час кримінального провадження зазначеної категорії (в т. ч. використання суперечностей між ними та отриманими свідченнями); 3) приведення реальних прикладів з професійного життя уповноваженої особи щодо притягнення свідків до кримінальної відповідальності за дачу останніми сторонами кримінального провадження завідомо неправдивих показань; 4) неодноразова зміна порядку та відправної точки викладу показань. Даний тактичний прийом сприяє допущенню помилок об'єктом допиту, що є базисом для формулювання та постановки обґрунтованих запитань стороною обвинувачення.

Дієвим заходом подолання даного роду протидії зі сторони учасників кримінального провадження є проведення слідчим органу досудового розслідування одночасного допиту двох чи більше допитаних свідків для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України). При цьому допитувані мають право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (професійна таємниця захисника тощо) або які можуть стати підставою для підозри у вчиненні ними, близькими родичами чи членами їх сім'ї кримінального правопорушення даного виду (ч. 8 ст. 224 КПК України). А тому, правомочна посадова особа слідчого підрозділу ОВС

повинна побудувати одночасний допит двох раніше допитаних свідків в наведений нижче спосіб:

1) вжиття організаційно-примусових заходів щодо недопущення непроцесуального спілкування між особами-учасниками вказаного підвиду допиту. Вони вирішують такі завдання: а) зменшують ймовірність негативного впливу завідомо неправдивих показань на свідчення добросовісного свідка; б) нейтралізують можливий тиск зі сторони захисника недобросовісного свідка, якщо такий присутній; в) унеможливають поповнення тактичних прийомів, спрямованих на протидію органам досудового розслідування стороною недобросовісного свідка за рахунок перекручування та суб'єктивної манери (одностороннього) викладу показань другого учасника одночасного допиту, завчасної підготовленості до очікуваних додаткових запитань слідчого тощо.

2) надання прерогативи свідкові, який раніше дав правдиві показання. Уявляється, що такий порядок проведення одночасного допиту викликає емоційне збудження в другого учасника процесуальної дії вказаного виду, заставляючи його хвилюватись, драгуватись й порушувати регламент такої, що тягне за собою вжиття невідкладних заходів регуляторного характеру ініціатором, тобто слідчим. Методичність та плановість правдивої розповіді є підґрунтям для втілення невпевненості щодо дієвості займаної позиції з надання заздалегідь неправдивих показань та зміни тактики в позитивному напрямку (відмова від таких);

3) аналіз та диференціація розбіжностей за різними критеріями. Маються на увазі інтелектуальна діяльність та професійний досвід слідчого органу досудового розслідування з виявлення окремих закономірностей в неправдивих показаннях декількох свідків у кримінальному провадженні даної категорії; їх оцінки з професійної, соціальної, процесуальної та кримінально-правової сторін; з'ясування об'єктивних підстав надання таких (в т. ч. замовчування); виділення моментів переходу від правдивих до неправдивих показань і навпаки; проведення між ними аналогій тощо;

4) постановка уточнюючих запитань з метою конкретизації отриманих показань та усунення прогалин.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, слід зауважити, що обізнаність слідчого в особливостях планування й організації розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в АПК, частіш за все полягає саме у завчасній підготовленості до провадження окремих слідчих (розшукових) дій, прорахунку можливої лінії поведінки учасників таких дій, виборі найбільш оптимальної тактики їх реалізації тощо. Ці обставини і обумовлюють результативність й ефективність процесу розслідування злочинів вказаного виду, а відтак потребують подальшого розвитку для забезпечення потреб органів досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері : методичні рекомендації / Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук, В. Р. Сливенко та ін. – К. : МВС України, 2009. – 427 с.
2. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А.Ф. Волобуєв – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.
3. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999 – 480 с.
4. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2012. – 436 с.
5. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Сергійович Чернявський. – К., 2010. – 610 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.